

İŞÇİ HAREKETİ: NEREDE, NEREYE GİDİYOR?

HAKAN ARSLAN

Sendikal eğitimci ve araştırmacı

I-Çağın Umumi Manzarası

1920'li yıllarda, Moskova'daki, kapitalist ekonomilerde görülen iktisadi çevrimleri araştıran bir enstitünün yöneticisi olan Kondratieff, dünya ekonomisinin, yaklaşık elliser yıl süren, hızlı bir genişleme ile durgunluk aşamalarından oluşan uzun çevrimler halinde hareket ettiği fikrini savundu. Öne sürdüğü iddia kendisini öncelemekle birlikte, şimdi genellikle "Uzun Dalga" tartışması diye anılan tartışma da, Kondratieff'le birlikte yükselişe geçmiş oldu. 1970'li yıllarda ise, Marksistler arası tartışmayı canlandıran, Kondratieff ile Troçki arasındaki tartışmaya geri dönen Mandel oldu. Mandel'e göre, Marx'ın ortaya koyduğu ortalama kar oranındaki düşüş eğilimi, uzun dalganın genişleme evresini sona erdiriyor, düşüşe geçmesine yol açıyordu (kapitalist kriz). Öte yandan uzun dalganın yükselişe geçmesi ise, Kondratieff'in, Troçki'ye karşı dediği gibi içsel (salt iktisadi) değil, dışsal faktörlere, öncelikle de sınıflar arası mücadelenin seyrine bağlıydı. Dolayısıyla, Mandel'e göre, kapitalist ekonominin krizden çıkması kaçınılmaz olan, önceden belirlenmiş bir şey değildi. Mandel'in dönemlendirmesinde, 1913-14 ila 1938-39 arası (24-26 yıl) bir durgunluk evresiyken, 1938-39 ila 1968 arası (29-30 yıl) bir genişleme evresidir. 1969'ın yeni bir durgunluk dönemine girişte dönemeç noktası olduğu noktada Uzun Dalga teorisyenleri farklı düşünmekle birlikte, Mandel'in dediği doğruysa, kapitalist dünya ekonomisi son durgunluk evresine 34 yıl önce girmiştir.

Yukarıda, iktisadi konjonktür üzerine söylediklerime, şimdi de siyasi konjonktür üzerine bir saptama eklemek istiyorum. İngiliz tarihçi Hobsbawm, evrensel bir devrim olan, yani bir ülkenin sınırlarını aşarak uluslar arası bir karaktere bürünen ilk devrim olan Fransız İhtilali (1789)'nin, 19. yüzyılın siyasi mücadelelerine katılan tarafları tanımladığını vurgular. Farklı bir deyişle, taraflar, kendilerini, Fransız İhtilali'nin ilkelerine yandaş veya karşı olmak şeklinde tanımlamışlardır. İhtilal'in gücü, ideoloji düzleminde, karşıtlarını kendilerini Fransız İhtilali'ne referansla tanımlamak, yani "negatif" bir tanım yapmak zorunda bırakmış olmasındadır. Bolşevik İhtilali ise, bu defa, "kısa" 20. yüzyılın siyasi taraflarını tanımlamıştır. (Hobsbawm: 1995: 55) Tarihçi olmadığımı göre okurun affına sığınıp, Hobsbawm'a spekülasyon bir ilave yapacağım: Devrimler elbette, hızını süreklileştirememiş, gücünü yitirmiş, yenilgiler yaşamış olabilir: Fransız İhtilali için, 1815 ertesi, 1848 ertesi, 1871 ertesi bunun ilk akla gelen örnekleri. Ya da, Bolşevik İhtilali için, Küba Devrimi 1960'larda canlandırıcı bir işlev görürken, yine aynı 1960'larda Güney Kore, Brezilya'nın askeri darbeler görmesi... Ama 1789'dan 1989'a, tam iki yüz boyunca, önce Fransız İhtilali, sonra da Bolşevik İhtilal sayesinde, egemen iktisadi ve siyasi sisteme karşı olanların, genelleme düzeyinde, yani küresel ölçekte, gelecekte egemen sisteme alternatif bir sistemin ortaya çıkacağı ümidini, hayalini korumuş, siyasi hareketlerin ise bu ümidi ve hayali, "siyasi program"a çevirmiş olduğu söylenebilir. 1989 ise, 1789 ile 1917'nin aksine, devrime değil, sistem yanlısı bir "karşı" devrime tanık oldu. Daha ne kadar süreceği bilinmez, ama şu an için, kapitalist karşı devrimin siyasi tarafları tanımlamış olduğu, ama bu defa sisteme karşı olanların ideolojik düzlemde kendilerini ona referansla tanımlama durumunda kaldıklarını söylemek mümkün olmalı. Örneğin, ünlü Fransız Kışı, Fransız işçilerin 1995 yılı Kasım ve Aralık aylarında, Başbakan Alain Juppé'nin önerdiği sosyal güvenlik reformuna karşı başlattığı eylem dalgası 1968 eylemleri ile kıyaslanıyordu. Ancak, CNRS (Centre National des Recherches Sociales – Toplumsal Araştırmalar Ulusal Merkezi) Araştırma Müdürü Edgar Morin'in belirttiği gibi isyan, tüm genişliği ve derinliğine rağmen, gelecek ümidine sahip değil. Endüstriyel İlişkiler teorisini Marksist bir temelde yeniden inşasına büyük bir katkısı olan Richard Hyman, ahlaki iktisadın en önemli ifadelerinden olan Seattle, Nice veya Davos'un da öncelikle "negatif" ve "muhalif" olduğunu, oysa, piyasa güdümlü öncelikleri reddedişin, gözünü geçmişe değil, geleceğe çevirmesi ve "pozitif" bir gündeme sahip olması gerektiğini vurguluyor. (Hyman, 2001: 192-3)

Yukarıda söylenenler ışığında, şu önermenin ortaya konabileceğini sanıyorum: **İçinden geçilen dönemin özelliği, sistemin (kapitalizmin) tarihindeki derin "iktisadi" krizlerinden biriyle, sisteme karşı güçlerin (sosyalizmin) en derin krizinin çakışmış olmasıdır.**¹ Sosyalizmin önündeki tarihi olanaklar ile, tabii olduğu sınırları belirleyen bu çakışma halidir. Marx, iktisadi krizler ile siyasi krizler arasında bağ kurmuş, dolayısıyla, kapitalist kriz teorisini politik ekonomi ile politikanın kesişim düzlemi gibi görmüş ve bilindiği gibi 1850'lerin sonunda politik ekonomi çabasını çıkan iktisadi krizin etkisiyle yeniden yoğunlaştırmış, Grundrisse ve Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı söz konusu yoğunlaşmanın ürünleri olmuştur. Kişisel düşüncem, genelde Sol'un, özelde ise işçi hareketinin içinde bulunduğu durumun bu bağlam içerisinde anlamlandırılması ve çıkışın da bu noktadan (kapitalizmin iktisadi krizinin sağladığı siyasi imkanlar ile, sosyalist hareketteki krizin çözümü) aranması gerektiğidir. Bu yeni arayışların umutlu ama aynı zamanda gerçekçi bir temele oturmasına sağlayabilir.

Dolayısıyla, aşağıda, işçi hareketinin güncel bir çözümlemesini, iktisadi krizin seyri, işçiler ve sendikalar üzerindeki etkileri, sendikaların krizi ve Sol'un işçi sınıfıyla ilişkisindeki kriz çerçevesinde yapmaya çalışacağım. Kapsayacağım alan, ileri kapitalist ülkelerdeki manzarayı resmetmek üzere değineceğim ABD, İngiltere ve Almanya örnekleri ile, elbette, genişçe şekilde Türkiye olacak.

I Dünya: Krizin Etkileri

Bir dönemlendirme yapmak gerekirse, yine Mandel'i izleyerek ilk önemli tarihin, yeni bir düşünüş dalgasının, yani genel iktisadi krizin başladığı 1968 yılı olduğu söylenmeli. Sermayenin krize karşı tepki ve politikaları, genelde, üretim ve emek süreçlerinin yeniden yapılandırılması ile, diğerleri arasında, uluslararası iş bölümünün yeniden düzenlendiği ve devletin rolünün yeniden tanımlandığı neo-liberal ekonomi politikaları şeklinde sınıflandırılabilir. 1980, neo-liberal ekonomi politikalarının yaygınlaştığı dönemeç noktası, 1980'li yıllar ise geçiş yılları oldu. 1990'lı yıllar, gerek emek süreci, gerekse neo-liberal ekonomi politikaları açısından artık önemli adımların atılmış olduğu, ama öte yandan da, önce ABD ve Avrupa, sonra Japonya, daha sonra Latin Amerika, Türkiye ve Güney Kore'deki iktisadi çalkantıların da tanıklık ettiği üzere, kanımca, düşüşün dibe vurduğu yıllardı. (Doğu Asya, Latin Amerika, Türkiye'ye bakınca, bu dibe vuruşun çıkışa dönüştüğü savunulabilir mi, kuşkuluyum.)

Bu temelde, sanıyorum ki şunu söylemek yanlış olmayacaktır: 1990'lı yılların ortasına gelindiğinde, artık, gerek emek sürecindeki yeni düzenlemeler, gerekse neo-liberal ekonomi politikası uygulamaları açısından, farklı ülkelerin işçi sınıfları artık olgunlaşmış sonuçları yeterince tecrübe etmişti. 1990'lı yılların ortasına denk gelen işçi hareketindeki yükselişin işçilerin söz konusu süreçleri gecikmeli tepkisi şeklinde yorumlanması yanlış olmamalı. ABD'deki Labor Notes (İşçi Notları) çevresinin önde gelen ismi,

---

¹ Marksistler arasındaki güncel tartışmalardan biri, kapitalizmin artık 5. bir Kondratieff'e girip girmemiş olduğu, yani kapitalizmin uzun dalganın yükseliş evresine geçip geçmediğidir. Bu tartışmanın çıkış noktası, ABD ekonomisinin 1990'lı yıllarda (özellikle de 1990'ların ikinci yarısında) sağlamış olduğu yüksek yatırım ve büyüme oranlarıdır. Soruya olumlu yanıt verenler özellikle mikro elektronik alanında yoğunlaşan yatırımlar ile, 1980 ortesinde neo-liberal saldırıyla birlikte işçi sınıfına karşı kazanılmış olan başarıları vurgulamaktadır. Diğer yanda ise, soruya olumsuz yanıt verenler, ABD'deki çıkışın, sürekli olup olmayacağı, geri kalan ülkelere yayılıp yayılmayacağı konusunda bir şey söylemek için henüz erken olduğunu söyleyenler, ABD'nin genişlemesinin, özellikle Doğu Asya'nın daralması pahasına gerçekleştiğini vurgulayanlar vardır. Bir önemli noktası ise, kapitalizm yeni bir yükseliş dalgasına girmiş olsa dahi, bunun, 1945 ortesinde olduğu gibi istikrarlı değil, 1890-1914 arasında (klasik emperyalizm çağı) olduğu gibi siyasi ve toplumsal istikrarsızlık ve hegemonya çatışmalarıyla dolu olacağı öngörüsüdür. (Freeman, 1999: 3) Kişisel düşüncem de, başlı başına bir tartışma alanı olan hegemonya tartışması bir yana (hegemonya- savaş tartışmaları üzerine sınırlı bilgime ve başka sebeplere dayanarak önümüzdeki dönemin 1890-1914 arasındaki şiddette hegemonya çatışmalarına tanık olmayacağını kanısındayım) öteden beri, bir yükseliş olsa dahi, işçi sınıfını entegre edici değil, dışlayıcı olacağı ve dolayısıyla yeni sınıflar arası çatışmalara gebe olacağı yönünde.

tecrübesini teorik çapıyla birleştirebilen ender araştırmacılardan olan Kim Moody, işçi hareketindeki söz konusu yükselişi şöyle anlatıyor: "Ancak, 21. yüzyıl yaklaştıkça, kapitalist küreselleşmeye, yapılarına ve etkilerine karşı bir isyan başlamıştı. İsyân, Kuzey-Güney iktisadi ayracının her iki yanında ve değişik oranlarda, belli başlı Triad bölgelerinin her üçünde şekillendi. Şartların tahammül edilemez hale gelmesiyle, küreselleşme sürecinin en ana etkilerine meydan okudu. Ulusal düzeyde muhafazakar neo-liberal gündeme ve her ne kadar dolaylı da olsa, sermayenin uluslararası düzeyde sarsak bir çok taraflı rejim oluşturma planlarına karşı çıktı. Kimi yerdeki patlayıcı gücü, dostları olduğu gibi düşmanları da şaşırttı. İsyânın göbeğinde ise, işçi sınıfı ile onun en temel örgütü, sendika bulunmaktaydı" (1997: 269). Moody, 1980'lerin sonuyla, 90'ların başında yapılan işçi sınıfı geçmişte kaldı teşhisine karşı "[T]eşhis erken bir teşhis çıktı" diyor şöyle sürdürüyor: "1990'ların ortasında, Kıta Avrupası'nın, Latin Amerika'nın ve kısmen Asya'nın caddeleri yüz binlerce kızgın emekçi insanla dolmuş, ABD'de şiddetli grevler patlak vermiş, Kanada'nın sınai kalbi bir dizi bir günlük genel grevle silip süpürülmüş ve İngiltere posta, taşıma ve liman işçilerinin yeni bir grev dalgasına tanık olmuştu. Üçüncü Dünya'da, Güney Afrika, Brezilya, Güney Kore ve Tayvan'da yeni bir sendikal hareket sıkı kökler salmış ve Doğu Asya ile Latin Amerika'nın diğer ülkelerinde yükselişe geçmişti." (1997: 9) "1994 ile 1997 arasında, Nijerya, Endonezya, Tayvan, Fransa, Güney Kore, İtalya, Belçika, Kanada, Güney Afrika, Brezilya, Arjantin, Paraguay, Panama, Bolivya, Yunanistan, İspanya, Venezüela, Haiti, Kolombiya, Ekvador'u vuran kitlesel siyasi grevler, geçmişte olduğu gibi siyasi partilerin çağrısıyla gerçekleşmemişti. ... Çoğu ülkede siyasete artık egemen olan sağcı/neo-liberal (muhafazakar) gündeme yüklenen, sendikasının öncülük, ya da en azından eşlik ettiği işçi sınıfının ta kendisiydi" (1997: 10).

Peki ne oldu? İşçi hareketindeki bu yükseliş, bugün hangi noktada, nerede? Uluslararası gelişmeleri sendikal araştırmacı olduğum yıllardaki gibi düzenli izleme şansım olmadığı için, ancak, Fransa, G. Kore hala izleyebildiğim sınırlı örneğe ve toplumsal mücadelenin genel yasalarına dayanarak, okuru yanıltmış olmayacağı inancıyla, şunu söyleyebilirim: Daha ileriye gidemeyen toplumsal mücadeleler, geri düşmeye mahkumdur. Birinci Bölüm'de sözünü ettiğim, sosyalizmin krizi çözülmedikçe, yani sosyalist hareket, bununla birlikte de işçi hareketi, yeni bir temelde yeniden inşa edilemedikçe bu sonuç kaçınılmazdır. Yine de, 90'ların ortası ve ikinci yarısındaki isyanın, önemli bir tecrübe olduğu ve kapitalist krizin sürdüğü ya da en iyi ihtimalle 1890-1914 arasının yoğun çelişki ve çatışma ile dolu çıkışını andıran bir çıkışa dönüşmesi halinde, yine geri döneceği öngörüsü hayli yüksek bir gerçekleşme şansına sahiptir. Bu geri dönüşü hazırlamak ve bu geri dönüşü hazırlanmak elzemdir.

Bu bölümü, gerek üretim ve emek süreçlerindeki dönüşüm, gerekse neo-liberal ekonomi politikalarının işçi sınıfı açısından hangi maddi (dışsal) tehditleri gündeme getirdiğine ilişkin bir özetle bitirmek istiyorum. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) için yaptığı bir çalışmada, Hyman şu gelişmeleri sıralıyor:

- a) İktisadi ortam fırtınalı. Küresel rekabet, ulusal endüstri ilişkileri üzerinde yeni basınçlar yaratıyor. Sanayileşmiş ülkelerde, görece tam istihdamdan kitlesel işsizliğe gidiş yaşanıyor. Şok terapi neticesinde, kitlesel istihdam kayıpları yaşanıyor. Sanayileşmekte Olan Ülkeler, küresel piyasalardaki dalgalanmalara açık hale gelmişler.
- b) Köklü işçi hareketlerinin olduğu ülkelerde, siyasi ortam olumsuzlaşmış. Sendikalar, temsili yeteneklerini, sosyal partner işlevlerini kaybetmişler. Bu üye kaybından da kaynaklanıyor.
- c) Diğer bir tehdit işverenlerden geliyor. Kimi ülkelerde, işverenler sendikaları, işçilerin kolektif temsilcisi olarak görmekten cayıyor. Kiminde ise, toplu sözleşme müessesesi hala yaşamakla birlikte kapsamı daralmış ve işverenler, işçilerle birey olarak doğrudan ilişki kurmak üzere yeni mekanizmalar geliştirmiş durumda. Takım çalışması modası, pek çok ülkede, sendikaları bypass ediyor. İlaveten, çok uluslu şirketler de, ulusal endüstriyel ilişkiler sisteminden kaçınmaya çalışıyor.
- d) Geleneksel sistemde, "tipik" istihdam ve "tipik" işçi söz konusuydu. Yani, eskiden, belli bir işveren altında, tam zamanlı ve uzun vadede istikrarlı bir işe sahip olunurdu. Maden, imalat sanayii, ulaştırma işçileri, işgücü piyasasında sınırlı kişisel donanımları olan ama öte yandan işveren üzerinde ciddi bir kolektif basınç oluşturabilen işçilerdi. Sendikacılık ilk zamanlarda, ciddi derecede vasıflı bir "işçi aristokrasisi" temelinde yükselmiş olmakla birlikte, "modern" işçi hareketleri, en azından özel sektörde, ciddi bir kariyer şansı olmayan ama yine de güçlü bir

kolektif birliğe sahip bir işçi tabanına dayanmaktaydı. Bu işçi, aynı zamanda aile babasıydı. Dolayısıyla, sendikaların gündemi şu oldu: a) Yeterli ücret; b) Çalışma süresinin düzenlenmesi ve sınırlanması; c) İş güvencesi. Oysa şimdi bu gündemin değiştirilmesi gerekmekte. Çünkü, "atipik" istihdam, giderek artan ölçüde yaygınlaşıyor (part-time istihdam, kısa süreli ve geçici istihdam, tele çalışma, kendi kendini istihdam ve de işsizlik, artık daha yaygın). Çoğu ülkede, iktisaden aktif nüfusun çoğunluğu artık "atipik" işçilerden oluşmakta.

- e) Aynı zamanda, çeşitli sektörel ve mesleki kaymalar da yaşanmış halde. Geleneksel imalatın çeşitli dalları, yan sanayileri düşüşe geçerken, özellikle özel sektörde, hizmetlerde, istihdam artışı yaşanıyor. Mikroelektronik teknolojilerin de etkisiyle, pek çok geleneksel el işinin ortadan kalkması, beyaz yakalı istihdamın artması, eski merkezi sektörlerde firmaların küçülmüş olması ve küçük-orta işletmelerin sayıca artması söz konusu. Dolayısıyla, artık, tipik işçi varsayımı da yanlış, yani "tipik" bir işçi yapısı yok, onun yerine farklılaşmış işçiler var. Gerçek olan şey şu ki, sendikaların geleneksel üye tabanı daralmış durumda. Mesleki veya teknik vasfı yüksek olanlar, işgücü piyasasında tutunmak için kendi kişisel kapasitelerine güveniyor; böylesi vasıflara sahip olmayanlar ise, etkin bir kolektif örgütlenme veya eylemliliğe girismek bir yana, bunu düşünmeye bile cesaret edemeyecek kadar güçsüz durumdadır (Hyman, 1999: 1-3).

II Dersler: ABD, İngiltere ve Almanya Tecrübeleri²

a) ABD

İşçi sınıfının gecikmiş tepkisi pek çok ülkede, sendika yönetimlerinde alt-üst oluşlar şeklinde yaşandı. Bu kapsamda gerçekleşen bir alt-üst oluş da, ABD'de, "New Voice" (Yeni Ses) platformunun önderi olan John Sweeney'nin ülkenin milyonlarca üyeye sahip devasa işçi konfederasyonu AFL-CIO'nun başına gelmesiydi. Sweeney'nin, öncelik verdiği konu, 2000 yılı itibarıyla 2. Dünya Savaşı sonrasında en düşük oranlarına gerilemiş olan (genelde % 13.5, özel sektörde % 9.0) sendikal örgütlülük düzeyini yükseltmek oldu. 1994 yılında 100 binin altında yeni üye kaydedilirken, 2000 yılında yeni kaydedilen üye sayısı 350 bin civarına yükselmisti. Bununla birlikte, örgütlenme çabası, üye federasyonlar arasında son derece eşitsiz bir dağılıma sahipti: 2000 yılı itibarıyla kaydedilen yeni üyelerin % 80'i, toplam 66 üye federasyondan sadece on tanesi, % 50'si ise, sadece üç tanesi tarafından kaydedilmisti. Bunların başında ise, Sweeney'nin geldiği SEIU (The Services Employees International - Hizmet İşçileri Enternasyonal) gelmekte(Hurd, et al, 2002, 3-4). Bu başarı, Hurd ve meslektaşlarına göre, yerelindeki stratejik yenilikleri (para, stratejik planlama ve etraflı araştırma ile) destekleyen merkez ile, tabanda eylemci ruha sahip yerel bir liderliğin önünü çektiği bir üye/kadro mobilizasyonun ortak ürünüydü. İlginç olan bir nokta ise, SEIU içerisinde, örgütlenme kampanyasına soğuk bakan yerel örgütlere, merkezce kayyum atanmasıydı. Burada, bir kaç noktanın altını çizmek istiyorum: Kolayca tahmin edileceği gibi, farklı ve yeni bir çaba, kimi durumda merkezi, kimi durumda ise yerel düzeydeki, statükoyu korumak, isteyen güçlerce engellenmeye çalışılıyor. İkinci bir nokta, merkezi kaynakların önemidir. Gerçekten de, Türkiye'de de, iyi niyetli yerel veya kısmi inisiyatiflerin, falanca sendikanın falanca yerelindeki muhalif işçilerince girişilen çabalarının boğulması veya falanca tarafların bir araya gelmesiyle girişilen bir örgütlenme gayretinin başarısızlığa uğrama sebepleri arasında, çoğu durumda kaynak yetersizliği de bulunuyor. Herhangi bir örgütlenme çabasının başarıya ulaşmasında, örgütçülerin yanı sıra, kaynağın da (para, bilgi, istihbarat, vs.) önemi büyüktür.

b) İngiltere

İngiltere örneği, TUC (Trade Union Congress - Sendikalar Kongresi)'nin ABD örneğini izleyerek oluşturduğu "Organising Academy" (Örgütlenme Akademisi) açısından ele alınmaya değer bir tecrübe. Heery ve meslektaşlarına göre, toplam üye sayısında 20 yılın ardından 1999 yılında ilk defa artış sağlanmış olması, sendikacılar arasında sevinç yaratmış. Bunun kalıcı mı yoksa geçici mi olduğu konusunda şu saptamalar yapılıyor: Birincisi, beş yıl öncesine göre, sendikal örgütlenmeye daha fazla

---

² Petrol-İş uzmanı Gün Bulut, çevirilerini kendi yaptığı ve kendi derlediği "Dünya Sendikal Hareketi Dosyası" dizisi ile, Türkiye'de bugüne değin süregelen büyük bir açığı kapatmaya, uluslararası işçi hareketindeki yeni gelişmeleri ve tartışmaları yabancı dilde okuyamayan okura ve özellikle de sınıf hareketi kadrolarına ulaştırmaya çalışıyor.

kaynak ayrıldığı şüphesiz olup, bu daha fazla sayıda sendikanın büyüme yoluna girmesine yardım etmiştir. İkincisi, sağlanan bu sınırlı üye artışında, sendikaların geleneksel siyasi bağları da rol oynamış, İşçi Partisi iktidarında yapılan yasal düzenlemeler, sendikaların işverenlerce tanınmasını bir nebze kolaylaştırmıştır. Üçüncüsü, Örgütlenme Akademisi'ne alınan ve farklı toplumsal hareketlerden gelen az sayıdaki aktivistin önemli bir katkısı olmuştur (Heery, et al, 2002: 20-1). Yine Örgütlenme Akademisi üzerine bir başka çalışmada, Heery ve meslektaşları, bu girişimde temel sorunların, kimi büyük özel sektör sendikalarının işe katılmayı veya sonradan çekilmesi, Akademi'de eğitim gören aktivistler ile onları yollayan sponsor sendikalar arasındaki çatışmalar olduğunu saptıyorlar. (Burada söz konusu olan, sendikaların üye "kaydetme"yi öne çıkaran "pasif" üye anlayışıyla, aktivistlerin üyeyi "örgütlenme"yi öne çıkaran "aktif" üye anlayışları arasındaki, sendikaların statükoyu koruma kaygısından doğan çatışmalardır.) Öte yandan, örgütlenme alanında atılan adımların sendikalar arasında hayli eşitsiz bir dağılıma sahip olduğu da gözden kaçmıyor. Heery ve meslektaşlarının, bir önceki makalede daha genişçe değinmiş oldukları önemli bir nokta ise, kendi ifadeleriyle, şudur: "Öte yandan, belli soru işaretleri taşısa da Akademi'nin ulaştığı başarı, Akademi dışında kalan sendikalarda da görülen daha fazla örgütlenme gayretiyle birlikte, sendikalar açısından daha parlak bir geleceğin, sendikaların daha fazla gayret göstermesinden geçtiğini de akla getirmekte. Sendikal örgütlülüğün ve sendikal davranışın ... iktisadi koşullar, toplu sözleşme yapısı ve hükümetler ile işverenlerin öncelikli stratejik tercihleri cinsinden açıklanması genelde yapılan şeydir. ... Oysa, bizim değerlendirmemizin sonuçları, karşıt kuramsal görüşü, yani [belli] kısıtlar altında da olsa, sendikaların etkin stratejik tercihler ve eylemlerde bulunma şansı vardır. ... Örgütlenme Akademisi, örgütlenme pratiği ve onu kullanan sendikaların elde ettiği sonuçlarda değişik ölçülerde bir fark yaratmış olan bilinçli bir stratejik tercihtir. Bu haliyle, [Örgütlenme Akademisi] sendikaların, değişimin pasif alıcıları değil, ama belli konularda, onun mimarları olduğunun önsel kanıtıdır." (Heery, et al, 2000: 413-4)

c) Almanya

ABD ve İngiltere örneğinin ardından, geleneksel (olmayan) örgütlenme çizgisine daha sadık bir çizgi izleyen Almanya örneğini ele almak emeğin Avrupa Birliği projesi içerisindeki mevcut durumunu kavramak açısından da faydalı olacaktır. Bahrens ve meslektaşlarının Alman sendikalarının örgütlenme çabalarına ilişkin çalışmasından bir kaç noktayı aktarmakta fayda var: Genelde izlenen tepeden-aşağı örgütlenme stratejileri masraflı ve örgüte içselleştirilmesi zor stratejiler. DGB, Hanover'deki EXPO 2000'e yönelik bir "imaj" kampanyası için 4.2 milyon DM harcamış. DGB, yeni üye edinme sürecinde, tanıtım, iletişim ve halkla ilişkiler öğelerine önem veriyor. Sendikalar sıkça reklam ajanslarına başvuruyor, böylece potansiyel üyelere "sendika" ürününü satmaya çalışıyorlar. IG Metall'in bir çıkış için umut bağladığı ve 1995'te önerdiği "İstihdam için İttifak", işverenlerin, istihdam ile ilgili kararların işverene ait olduğunu noktasındaki itirazı sonucu tutmamış, Sendika'nın önerdiği üzere işçiler istihdam artışı karşılığında ücret artışından vazgeçmek bir yana, mevcut istihdamı ve yeni işten çıkarmaları engellemek için ücretleri düşürme noktasına gelmişler. İstihdam için İttifak girişimi, sendikalar arasında, bir işe yaramadığı ve hatta sendikalara kaybettirdiği yönünde eleştiriliyor. Yine örneğin işsizler söz konusu olduğunda, işsizlik, sendikalarca, iktisadi ve sosyal açıdan sorun olarak görülmele birlikte, sendikaların içsel bir sorunu gibi görülüyor. Belli bir sektörde, toplu sözleşmelerin Avrupa ölçeğinde gerçekleştirilmesi ciddi bir açılım olmakla birlikte, bir parça da, Alman sendikacıların ellerindeki yetkilerden vazgeçmeyi istememelerinden ötürü somut bir içeriğe bürünemiyor (Behrens, et al, 2002: 4, 21, 26, 32, 35)

Almanya'daki bu resmin yanına, Avrupa Birliği geneline ilişkin bir resmin eklenmesi, bütüncül bir tablonun ortaya konması açısından faydalı olacaktır. Avrupa sendikalarının önemli bir sorunu sürekli istikrarlı bir dayanışmaya girememiş olmalarıdır. Bunda, konfederal yapıların ulusal sınırların ötesine çıkmayı göze alamayı, sendikaların ulusal rekabet politikalarına teslim olmasının payı bulunmakta (Schmitthener, 1999).

Sonuç itibariyle, ileri kapitalist ülkelerde, 1990'ların ortasına doğru, dipten bir dalga gelmiş, kimi bu dalga felç içerisindeki işçi sendikalarında yönetimlerin değişmesi ve bu yönetimlerin, kimi dönüşümleri gerçekleştirmeye yönelik kararsız adımlar atmış olmasıyla birlikte, dönüşüm, yetersiz bir dönüşüm olmuş, tıkanmıştır. Bu tıkanmanın, gelecekte aşılması, sosyalist hareketin tarihi krizinin çözülmesi ve bunun işçi hareketinde topyekun bir yeniden yapılanmaya tercüme olmasına bağlıdır. Bu, teoride ve ideolojide bir silkinışı ön gerektiren bir süreçtir. Bu bağlamda, Hyman'ı bir defa daha anmakta fayda var: Hyman, sendikaların geçmişte adaletin kılıcı gibi görüldüğü, ama toplumsal ölçekte sahip oldukları bu ideolojik meşruiyeti yitirdikleri, dolayısıyla fikirler savaşını yeniden kazanmak için atılıma geçmeleri, çünkü "ideolojisiz örgütsel gücün içeriksiz biçim olduğu"nu (İsveç sendikacılığının büyük stratejisti Rudolf Meidner'den aktarıyor) vurguluyor (Hyman, 1999: 1, 10)

III Ve Türkiye: Krizin ve Sınıf Hareketinin Dönemlendirilmesi

Boratav (1995a: 265 ve 1995b: 161-2), Türkiye'nin yakın ekonomi tarihini, yeni bunalım (1977-79), şok önlemler (1980), askeri rejim artı liberal ekonomi politikaları (1981-83), ANAP artı tıkanma (1984-88), popülizme kayış artı konvertibiliteye geçiş (1989-93) ve kriz (1994) aşamalarına ayırıyor. Bu dönemleme, sınıflar arası mücadeleler alanına kriz (1977-79), dönemeç (1980), anti-kriz ekonomi politikaları (1981-88), anti-kriz ekonomi politikalarına karşı sendika tepkisi ve dönemeç (1994), anti-kriz ekonomi politikaları biçiminde projekte edilebilir. 1980 ile 1994 önemli dönemeçler oluştururlar. İkisi de, farklı politik içeriklere sahip olmakla birlikte, sınıflar arası dengeyi sermaye lehine çevirme yıllarıdır. 1977 ile 1990-93 aynı yöndeki sermaye çabalarına tanık oldu. 1989 ise, kısa soluklu olmakla birlikte, dengeyi işçi sınıfı lehine çevirmeye dönük önemli bir adımdı.

1980 ve 94, iki neo-liberal ekonomi programına tanık oldu. İki imalat sanayii kamu kesimi reel ücretlerini, 79'a kıyasla 1984'te yüzde 30.3, özel sektör reel ücretlerini ise, 1978'e kıyasla ve yine 84'te % 27.4 oranında düşürmeyi başarmıştı. İkincisi,, imalat sanayii kamu kesimi ve özel sektör reel ücretlerini, 1993'e kıyasla 96'da, sırasıyla % 56.4 ve 31.8 oranında düşürdü. (Araştırma Bürosu, 1997: 3-5) Neo-liberal ekonomi politikaları kısa vadede reel ücreti geriletmeyi temel aldığına göre, Bahar Eylemleri 24 Ocak'ın önemli bir ayağını yıkmıştır. (Bahar Eylemleri, imalat sanayii kamu kesimi ve özel sektör reel ücretlerini, 1988'e göre, 91'de, sırasıyla % 134.3 ve 67.1 oranında arttırdı.) Dolayısıyla, Bahar Eylemleri'nin anti-kriz ekonomi politikalarını krize soktuğu saptaması yapılabilir.

Türkiye, 1980 ile birlikte, neo-liberal ekonomi politikaları çağına girmiştir. 1980'in öncesi ile sonrası, korporatizme tanıklıkları şans açısından önemli farklılıklara sahiptir. Ücrete, yüksek istihdama, kamu kesimine ve devlete dayalı sendikacılık anlayışı, 80 ertesi bölüşüm ilişkileriyle doğallıkla bağdaşamayacaktı. Böylece, mikro (işletme), mezo (sektör, işkolu) ve makro (ulusal) korporatist anlayışın ücret ayağı yok olmuştu. Dolayısıyla, kriz, anti-kriz ekonomi politikaları ile birlikte kamu kesimi sendikacılığını da krize soktu. Ketenci (1985: 200), hükümet ile içli dışılığa alışmış eski sendikacıların o dönemde içerisine düştüğü şaşkınlığa, yalpalamaya tanıklık ediyor. Yine de, neo-liberal ekonomi politikaları çağını, salt iktisadi çözümleme gözüyle belki çok önemli görülmeyecek ikinci bir ayrıma tabi tutmak gerekir. Şöyle ki, neo-liberal ekonomi perspektifi, 1980'lerde de, 90'larda da, - doğası gereği- serbestleşme yanlısıydı. Yine de, kamu kesimine yaklaşımı, pratikte, başta kamu yatırımlarını kısma daha sonraysa kamu varlıklarını satma biçiminde gelişti. Kepenek(1994: 279), 1980 ile birlikte, kamu kesiminin imalat sanayii yatırımlarını tümüyle terk ettiğini vurguluyor. The Morgan Bank ise, "Privatisation Master Plan" (Özelleştirme Ana Planı), 1986'da hazırlamış (Kepenek, 1994: 239), özelleştirme de 1994'te 5 Nisan tarihli Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ile birlikte hızlanmıştır. Yani korporatizmin istihdam ayağı da büyük ölçüde 1994'te yok edilmiş oldu. Bu kamu kesimi sendikacılığını bitirmek anlamına geliyordu.

Şimdi de sendika tarihini dönemlemek gerekiyor. DİSK, 1970'lere 15-16 Haziran Direnişi ile Türk-İş'i sarsmış, özel sektörde ise hızlı bir örgütlenme başlatmış olarak girdi (Güzel, 1996: 237-8). Bilindiği gibi askeri darbe, sendikal örgütler arasında neredeyse sadece DİSK'i hedef aldı (Güzel, 1996: 257). Bu yolla darbenin özel sektörde sendikal örgütlülüğü kalıcı biçimde harap ettiği söylenebilir. 1990'larda yeniden açıldığı halde, DİSK örgütlenme sorununu hala çözememiştir. DİSK'in 1970'lerde korporatizme

karşı olan (DİSK 1978 tarihindeki Toplumsal Anlaşma'ya gerçekten örnek alınması gereken gerekçelerle karşı çıkmıştı) yöneticilerinin, artık imkansız olduğu bu çağda korporatizme yönelmiş olmaları sorunun aşılmasına yardım etmiyor. Yeni Sendikacılık adı altında mikro-korporatizm, ESK ile makro-korporatizm, Avrupa Birliği'ne tam üyelik ile mega-korporatizm arayışları ne yeni örgütlenmelerin önünü açabiliyor, ne de şu anki kriz koşullarında yaşanan hızlı üye kaybına çare oluyor. Aynı şekilde Türk-İş'in eski yıllarda formasyonunu kazanmış önderleri de, (hükümet ile) korporatist uzlaşma yollarının (ESK ve diğer araçlar) artık açık olmadığını kavramakta zorluk çekiyorlar. Bahar Eylemleri Türk-İş içerisindeki sendikal aristokrasiyi sarsmakla birlikte sendikaları dönüştürmeyi başaramadı. Ekonomik önlemler Uygulama Planı ise Türk-İş'i yıkıcı bir özelleştirme süreciyle karşı karşıya getirdi. Son olarak ise, KESK örgütlenme sorununu çözemediği, katılımcı çalışma kültürünü yaratamadığı, strateji belirsizliği ve politik iç çekişmeler ile kadro ve kitlesini yordduğu ve gücünü kaybetmeye başladığı vurgulanmalı. (Kanımca hareketin ulaştığı zirve ve aynı anlama gelmek üzere düşüşe geçme noktası 1995 yılı Haziran Eylemleri (Kızılay İşgali) idi). Bir önemli nokta da, demografik etmendir: 80 öncesi kadroları, Türk-İş'i Bahar Eylemleri'ne sürükledi, ayrıca yeni DİSK ve KESK'i kurdular. Bugün ise, yaşlanarak alanı genç işçilere bırakıyorlar ki, bu sendikaları, şu haliyle, kuşaklar arası sürekliliği sağlayamama sorunuyla karşı karşıya getiriyor.

Bu bölümü bitirmeden önce bir iki noktayı vurgulamakta ve yeniden vurgulamakta fayda görüyorum. Birincisi, Türkiye kapitalizmi, 1990'larda, muhtemelen 1980'li yıllarda sağladığı müthiş iktisadi artığın da sayesinde, artık 1970'lerin kapitalizmi değildir. İkincisi, geriye dönük bir bakışla, bugün, Bahar Eylemleri ile başlayıp, Türk-İş'te yönetim değişiklikleri, KESK'in ortaya çıkışı ve DİSK'in yeniden kurulması (ve hatta 1980'li yılların sonuyla 90'lı yıllarda doğan siyasi yapılar) şeklinde yaşanan sürecin, aslında, Sol'un 1960 ve 70'lerdeki birikimi, kadroları vasıtasıyla gerçekleşen bir artçı şok olduğu, dolayısıyla gerek gücünü, ama gerekse de zaafalarını geçmişten aldığı ve 1990'ların ortasından itibaren hızını yitirmeye başladığı açıkça görülüyor. Farklı bir deyişle, Sol'un ve işçi hareketinin bugün içerisine düştüğü marjinal durumu, aslında 1960'lı ve 70'li yılların mirasının hem değerlendirilemeyeşi hem de aşılarmayışı olarak görülmesi gerekir.

IV Nesnelci Yaklaşımın Sınırları

Teori ve pratik arasındaki bağı kuramama sorununu, sadece işçi hareketi kadroları değil aynı zamanda entelijensiya da yaşıyor. Türkiye'de emek araştırmaları kuramda zayıf olup ampirist özelliklere sahiptir. Kendisini, görünürdeki zayıflıkları ve yozlaşmayı tasvir etme ve kronolojik anlatımla sınırlama alışkanlığı ve hatta vakanüvis eğilimler ilgili literatürün egemen özellikleridir (Arslan, 1998: 83). Farklı bir ifade ile, model arayışına rağbet edilmediği söylenebilir (Cizre, 1992: 30). Gerek akademik gerekse akademi dışı çalışmalar, teori ile pratik ile arasındaki bağı kuramadığı gibi aynı konunun araştırması (teorisi) da farklı parçalara bölünmüş olup aynı bütünü kısmi kavrayışlara yol açmaktadır. Kısmi kavrayışların aşılması, sadece ve sadece farklı disiplinleri bileştirerek sağlanabilir. Bunun ilk adımı, teori ile pratik arasındaki birliğin ortaya çıktığı ara kesişim olarak ekonomi ile politikayı buluşturan politik ekonomi temelli bir işçi hareketi tarihi yazımıdır. Politik ekonomi ise, nihai kertede krizi ve yasalarını mercek altına yatırır. Kriz ekonomik ve politik karakteri, makro ve mikro düzeydeki süreçleriyle birlikte sınıflar arası bir çatışma momentidir. Bununla birlikte politik ekonomi, esas itibarıyla yine de bir 'ekonomi' teorisi olup, ekonomi ile politikayı tam anlamıyla bileştiremez: "Politik ekonominin eleştirisinin *telosu* politik ekonomiyi ortadan kaldırmaktır; politik ekonominin eleştirisinin talihsizliğiye şudur ki, kendisi de bir politik ekonomidir." (Jacoby, 1975: 45) Dolayısıyla, işçi hareketi tarihi kriz, anti-kriz ekonomi politikaları boyutu (ekonomi) ile, devlet, işçi sınıfı ve sol arasındaki ilişkiler ve korporatist ilişkiler boyutunu (politikayı) birleştirerek yazılmalıdır. Böylesi bir yaklaşım ise herşeyden önce, işçi hareketindeki krizi yalnızca nesnelğe bağlayan ekonomist açıklamaları sorgulamayı gerekli kıyor.

Örneğin, Thomas (1995a: 3-4), sendika hareketinin içerisine düştüğü şiddetli kimlik krizini emek gücü piyasasındaki yeni gelişmeler ile yeni endüstriyel örgütlenme (organizasyon) biçimlerine bağlamaktadır. Bunların ilki sendikacılığın üzerine oturduğu geleneksel iktisadi branşlardaki istihdam sorunları, kentsel-enformel ve kırsal emek gücü piyasalarında belirli bir örgütlenme tabanı bulma güçlüğü ve genel olarak emek gücü piyasasındaki parçalanma ile ilgilidir (Thomas, 1995a: 14) Üçüncü Dünya sendikacılığı, küçük ölçekli işletmelerde, enformel sektörde ve eve verilen işlerde çalışanlar arasında örgütlenmeyi başaramamış olup parçalanma, işsizlik, eksik istihdam, eve verilen işler ve yoksulluk, sendikaları marjinal bir fenomen olma riskiyle karşı karşıya getiren önemli faktörlerdir (Thomas, 1995a: 15-6). Bunlar, Üçüncü Dünya'da, öncelikle politik ve sosyal bir tarzdan makro, mezo

ve mikro düzeylerdeki sosyo-ekonomik sorunlara hitap eden yeni bir sendikal stratejiye geçişi, ne kadar güç olursa olsun, gerekli kılınmaktadır (Thomas, 1995a: 21). Sonuç itibarıyla, "[s]endikaların, liderlik ve demokratik iç işleyiş gibi sayısız sorunları göz önünde tutulsa dahi, güçsüzlüğün asli nedenlerini geniş anlamda politik ve ekonomik ortamdaki değişimde aramak gerektiği aşikardır." (Thomas, 1995b: 235) Emek gücü piyasasındaki değişim, Latin Amerika sendikalarını da yeni sorunlarla karşı karşıya getirmiştir: "Emek ve örgütleri, ekonomik kriz ve uyumun dört sonucuyla yüz yüze geliyor: reel ücret düzeyindeki düşüş, açık işsizliğin artması, ekonominin, özellikle imalatın serbestleştirilmesi ve esnekleştirilmesi ve hükümetlerin işçiler ile genel olarak yoksullara yönelik olumsuz sosyo-ekonomik politikaları." (Koonings, 1995: 109) Politika önemli olmakla birlikte, hiç değilse şu konjonktürde belirleyici değildir: "[S]endikaların işçileri harekete geçirme ve onları ... temsil etme kapasitesini sınırlayan şey baskıcı devletin eylemi değil, işsizlik, yoksulluk ve enformel geçim sağlama stratejileridir." (Koonings, 1995: 116) Deppe (1994: 8-16)'ye göre ise, sendikaların zayıflaması: a) Ekonomi ve üretim alanındaki dönüşüm; b) Buna bağlı olarak sosyal yapıdaki dönüşüm; c) Kültür yapısındaki değişim; d) Politik alandaki ve devletin tarzındaki gelişmelere dayanarak açıklanabilir. Ancak Avrupalı bir Marksist olan Frank Deppe dahi politik dinamiği sendikalara dışsal olan nesnel bir alan ve sendikaları da bir kara kutu gibi görmektedir.

Böylesi bir nesnellığe karşı çözüm arayışları öncelikle, yeni nesnellığe 'pasif' uyumla ayakta kalmak ümidiyle sendikal işlevi yeniden tanımlayan arayışlardır. Bunlar esas itibarıyla, yeni güç ilişkileri ve dengeleri (oyunun yeni kuralları) içerisinde kendine yer arama ve açma, güç olma mantığına dayanan rekabetçi stratejilerdir. Koonings (1995: 122)'e göre, Latin Amerika sendikaları neo-liberal önermeleri ideolojik olarak yadsımaya yatkın olmakla birlikte, işaretler, işçi çıkarlarını çalıştıkları şirketleri destekleyerek savunma stratejisine döndükleri yönündedir. Bu, yaşamsal işletme çıkarları, yönetim ile emeğin ortak sorumlulukları, insan kaynakları yönetimi çerçevesinde emeğin becerisini yükseltme gibi değerlere dayalı yeni bir işletme kavramının ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Koonings, 1995: 111). Emek gücü maliyetinin Üçüncü Dünya'ya kıyasla yüksek olduğu Kanada gibi bir Batı kapitalisti içinse, verili bölüşüm ilişkisi veya dengesini korumayı esas alan, becerili ve verimli bir emek gücüne dayalı, dolayısıyla eğitimi öne çıkaran bir 'yüksek ücret-yüksek beceri' stratejisine yönelmenin şart olduğu savunuluyor (Betcherman, 1996: 260-1). Yeni iş organizasyonlarına, Fransız CGT (*Confédération Générale des Travailleurs* - Genel İşçi Konfederasyonu) ve FO (*Force Ouvrière* - İşçi Gücü) karşı çıkarken, İskandinavya ve İtalyan sendikalarıyla Alman DGB'nin olumlu yaklaşıyorlar (Özkaplan, 1997: 126-7). Bunlara ETUC (*European Trade Union Confederation* - Avrupa Sendikal Konfederasyonu)'un Avrupa'da sosyal diyalogu öne çıkarması ve Avrupa sendikalarının da ulusalcılığa ve korumacılığa yönelmeleri eklenmeli (Özkaplan, 1997: 128). Sendikal işlevi yeniden tanımlamaya dönük bir diğer çabaysa, sendikaların, Savaş ertesindeki talep edici tarzı ve onun çağdaş uzantısı olan mevcudu koruma tarzını terk etmesi ve sosyo-ekonomik sorunlara yapıcı çözümler önermeleri gerektiği sonucuna varmıştır. Koonings (1995: 115-6)'e göre kalkınma ve demokrasi için konsensüs şart olup, sendikalar önümüzdeki dönemde sivil toplum içerisinde bu konsensüse taraf olmanın sunacağı fırsatları fark etme şansına sahiptirler. Bu ise doğallıkla, sendikal işçi sınıfının ortak çıkarlara sahip olduğu müttefiklerini tanımlamayı gerektirecektir. Sanıyorum ki en geniş ittifakın yurttaşlık temelinde tanımlandığını söylemek yanlış olmaz. Daha dar bir ittifak da, tüketicilik temelinde tanımlanabilir: Nelson (1994: 362) emek gücü piyasasında çıkar çelişmesine düşen örgütlü emekle kentsel enformel emeğin, tüketiciler olarak ortak çıkarlara sahip olduğunu ve sendikaların üyelerinin reel ücretlerini gelir cephesinden çok tüketim cephesinde koruyabileceklerini savunuyor. Çünkü üyeleri ucuz tüketim malları ve kaliteli kamu hizmetleri talep eden daha geniş bir popüler koalisyonun parçasıdır. Son olarak ise, sadece politika alternatifleri formüle etmekle kalındığı taktirde sonuca varılamayacağı, bunların ancak politik bir güç olunursa gerçeğe dönüşeceği düşüncesi de hayli yaygındır.

Nesnelci yaklaşım, Türkiye'de de hayli popülerdir. Kutsal ve Dereli (1995: 559)'ye göre "[e]ndüstri ilişkileri ve sendikacılık ekonomik, sosyo-politik ve teknolojik sistemlerin karşılıklı etkileşimleri sonucunda şekillenir, bunun gibi, endüstri ilişkileri de kendi iç dinamikleriyle bu karmaşık ekonomik ve sosyo-politik etkileşimlerin yol açtığı değişimlere tepkide bulunur, yeni uyumlar arayarak varlığını ve dengesini korumaya çalışır." Görüldüğü gibi, endüstri ilişkileri dış etkilere karşı kendi iç dinamikleri uyarınca tepki vermekle birlikte, belirlenimin yönü dış etkilere endüstri ilişkileri ve sendikacılığa doğrudur. Bu bağlamda, sendika hareketini olumsuz etkileyen faktörler, a) Ekonomik kriz, b) Küreselleşme ve dış rekabet, c) Yeni teknolojiler, d) İşsizlik (ekonomik kriz ve yeni teknolojilerin sonucu olarak), e) Dönemin egemen ideolojisi ve işverenlerin olumsuz tutumlarıdır (Kutsal ve Dereli, 565-7). Sonuncu faktör siyasi bir boyuta sahip görünmekle birlikte yine de belirleyici ve ezici bir

nesnellik olarak görülüyor. Öte yandan, dış etkiye karşı verilen tepki de farklı iç dinamiklere ve farklı sendikacılık tarzlarına göre değişmektedir: Kutsal ve Dereli (1995: 568-9) sendikaları sınıf mücadelesi aracı gibi gören 'ideolojik' sendikacılık ile etkinliğini toplu pazarlık ile sınırlandıran ücret sendikacılığı üye yitirirken, emek ile sermaye arasındaki ilişkinin işletme düzeyinde kurumsallaştığı ve sını demokrasinin işlediği ülkelerdeki sendikacılık ile etkinliğini çeşitlendirerek üyelerine yeni hizmetler sunan sendikacılığın üye yitirmediğini, aksine kazandığını savunuyorlar. Kutsal ve Dereli (1995: 577-8, 581)'ye göre Batı sendikacılığı gücünü korumak üzere şu politikalara baş vurmaktadır: a) Sendikasız işçileri yüksek öğrenimli, ilişki kurma ve ikna etme kabiliyetine sahip uzmanlar aracılığıyla örgütlenme; b) Üye ve potansiyel üye tabanı ile topluma dönük, danışmanlık şirketleri aracılığıyla ve reklam tekniklerine dayalı bir propaganda; c) Yeni hizmetler (AFL-CIO'nun, üyelere dönük avantajlı kredi kartı, sigorta ve emeklilik hesapları gibi finansal hizmetler sağladığı vurgulanıyor). Kutsal ve Dereli (1995: 578)'nin Türkiye'ye dönük önerileri de benzer noktalarda yoğunlaşıyor: "... [i]şçi sendikalarının faaliyet alanlarını çeşitlendirememeleri, toplu pazarlık yoluyla ücretleri arttırma dışında diğer faaliyet alanlarına (örneğin kooperatifçilik ve yatırım faaliyetlerine) fazla önem vermemeleri, bilimsel araştırmalara yeterince yönelmemeleri, kamuoyu yaratmada yetersiz kalmaları üye sayısının artmamasındaki başlıca nedenlerdir". Koray (1994: 255-7) da, Batı sendikacılığının krizini aşağıda faktörler ile açıklıyor: a) Ekonomik kriz, ücretlerin aşağıya çekilmesi, devletin sosyal harcamaları kısması; b) Yeniden yapılanma ve üretim modelindeki değişim; c) Büyüme sorunu ve yeni teknolojiler ile birlikte gelen yapısal işsizlik; d) toplu pazarlığın işletme düzeyine kayması ve yeni bir işletme kültürü; e) Esnek istihdam. Koray (1994: 259)'a göre sendikaların, işletme düzeyinde ancak, "... işletme ile ortak çıkarları, kendi üyelerinin de çıkarlarını feda etmeden koruyabildikleri ölçüde, varlıklarını ve etkinliklerini sürdüreceklerini söylemek mümkün ..." olup, işletme düzeyindeki örgütlenme çabalarını politik etkinlik arayışıyla da desteklemeleri gerekmektedir. Bununla birlikte, Türkiye özeli hayli farklıdır: Sendikaların ortaya çıkışı, işçi hareketinin değil, bağışlanmış hakların sonucu olup bu da sendikaları düzen içine çekmiş, öncelikle kamu kesimine dayanıyor olmaları ise onları devlete bağımlı kılmıştır (Koray, 1994: 154-5, 260-1). Görüldüğü gibi burada öne çıkarılan öznel bir faktördür. Sendikaların üye hakları ve çıkarlarını korumak üzere şu değişikliklere gitmeleri gerekecektir: a) Ücret pazarlığıyla sınırlı tarzı geride bırakarak, işletme çıkarları ile üye çıkarlarını birleştirecek şekilde yeni sorumluluklar almak; b) Toplu pazarlıkta sendikalar ile işverenleri bir araya getirecek yeni kurumlar ortaya çıkararak sendikaların varlıklarını koruyacakları bir etkinlik alanı yaratmak; c) Yeni yönelimleri üye tabanına benimsetecek olan katılımcı politikalar izlemek; d) Ücret politikasını esnekletirmek, işgücü eğitimi ve iş güvencesiyle ilgili konuları öne çıkarmak. Ayrıca sendikalar işletme düzeyinde üye ve genel olarak işçi sınıfı çıkarlarını da savunmalı, bunun için ise sosyal ve politik etkinlik arayışına da girmelidirler (Koray, 1994: 262-5).

V ÖZNEMLİĞE YER AÇMAK

Nesnelci yaklaşım özel çıkarı, mülkiyeti, rekabeti ve piyasayı veri olarak önerdiği nesnellığe pasif uyum politikasıyla, yabancılaştırıcı nesnellığe karşı, yabancılaştırıcı bir sendikal örgüt modelini çözüm görüyor. Burada herşeyden önce, nesnellik ile öznellik arasındaki dengeyi kurmak gerekiyor: "Çöküşü sadece zelzeleye bağlamak, evi, yapısını, zelzeleye dayanıklılığını sorgulamamak anlamına gelecektir. Oysa ... saldırıya karşı koyamayışları, sendikalardaki yozlaşma ile doğrudan ilgilidir. Öyle ise, zelzeleyi görmek kadar, evi de sağlamlaştırmak gerekiyor." (Arslan, 1998: 94) Bu ise, somutu politik ekonomi temelinde değerlendirmeyi ve kriz, anti-kriz ekonomi politikaları ve refleksler (ekonomi, politik ekonomi veya nesnellik boyutu) ile korporatist uygulama ve solun işçi sınıfıyla bağında kendini gösteren dejenerasyonu (politika veya öznellik boyutu) bir arada ele almayı şart koşar. Aşağıda, böylesi bir perspektif ile ne yapılması gerektiği sorusuna yanıt aramaya çalışacağım.

Nesnellik özneleme, yani politikaya yer bırakmayan acımasız, ezici bir gerçeklik olmamakla birlikte, politikanın ortamını ve daha önemli olarak olanaklarını saptamak üzere çözümlenmelidir. Türkiye'de, tarımın ve hizmetlerin istihdam içerisindeki payı hayli yüksek olup ücret dışı gelir türleriyle geçinen emekçilerin sayısı da kabarıktır. Ancak, tarımın istihdam içerisindeki payı büyük olmakla birlikte, gayri safi yurtiçi hasılaya katkısı düşüktür (Şenses, 1996: 4). (Bu açıdan, tarımsal emeğin iktisadi açıdan marjinal öneme sahip olduğu söylenebilir.) Seksenlerde, tarım sınırlı bir istihdam artışı göstermiş, imalat sanayii hemen hiç artış görmemiş, hizmetlerdeki istihdam artışı ise 1992 itibarıyla ve 80'e kıyasla yüzde 40 oranını aşmıştır (Özkaplan, 1995: 236). Öte yandan, enformel istihdamın, 1992 itibarıyla kentsel istihdamın içerisinde yüzde 26.3 oranında bir paya sahip olduğu hesaplanıyor (tanım, dörtten az işçi çalıştıran işyerlerini de kapsamakta) (Bulutay, 1995: 200). Milli gelir içindeki payı

doksanlarda yüzde 20 ile 22 civarında seyreden imalat sanayiinde, tüm özel işyerlerinin yüzde 95'ini oluşturan küçük işyerleri, 1994 itibarıyla kayıtlı çalışanların yüzde 33'ünü kapsamakta, katma değer ise sadece yüzde 7'sini yaratmaktadır (Köse ve Öncü, 1998: 144-145). Demek ki düşük ücretli küçük işletmelerin sayıca yoğunluğu, büyük işletmelerin stratejik önemini kesinlikle yok etmiyor. Çünkü, Köse ve Öncü (1998: 145-146)'nın ürettiği veri tabanı gösteriyor ki: a) Sınai proletarya büyük işletmelerde yoğunlaşmış olup; b) Petrol arıtma, ana kimya sanayii ve demir çelik ana sanayii gibi ölçek yoğun (ve dolayısıyla büyük ölçekli) sanayiler de iktisadi işleyiş açısından stratejik öneme sahiptir.³ Şenses (1996: 5)'e göre ise formel sektör, büyük ölçüde kamu kesimi (KİT'lerin kamu kesimi istihdamı içerisindeki payı 1988 itibarıyla yüzde 25.9'du), yabancı ve orta ve büyük ölçekli özel şirketlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, küçük işletmelerdeki örgütlenme zorluğu sorun olmakla ve bir alternatif örgütlenme politikası gerektirmekle birlikte büyük işletmelerin ağırlığı, 'yoğunlaşmış' bir örgütlenme çabasını da hala geçerli kılmaktadır. Öte yandan, küçük işletmelerin sayıca çokluğu, belli yerlerde (mesela İstanbul'un Ümraniye gibi bir semtinde) yoğunlaştıkları göz önünde tutulduğu taktirde sanıldığı denli ciddi bir örgütlenme zorluğu da yaratmaz. Bununla birlikte, işkolu sendikacılığı, yapısı ve işkolu ve işyeri odaklı sendikal örgütlenme perspektifi ile farklı işkollarına dahil küçük işyerlerinin yoğunlaştığı bir bölgeye dönük bir bölge odaklı bir örgütlenme çabasına engel olup, farklı bir modelin ortaya konulması gerekiyor.

VI BİR GARİP İŞÇİ SINIFI

Japon iş idaresi sadece belli alt sektörlerdeki sayıca sınırlı ve büyük ölçekli firmada uygulanıyor olsa dahi, kritik fabrikalardaki geleneksel dengeyi değiştirme potansiyeli taşıyan bu pratikleri işçi düşünce ve davranışı üzerindeki etkileriyle birlikte değerlendirmek gerekir. Humphrey (1994: 337-338), Brezilya bağlamında, Japon modelinin işçileri kazanmasının istihdam güvencesi sağlamasına bağlı olduğunu, buna karşılık 1990-91 resesyonu sırasında beş firmanın işçi çıkarmasıyla modelin darbe yediğini belirtiyordu. Türkiye'de de, örneğin otomotivde, belli başlı firmaların iktisadi krize bağlı olarak sıkça işçi çıkarmaları (ve düşük ücret uygulamaları), bu modelin oturtulmasını zorlaştırıyor olmalı. 1998'in Eylül ayında, Türk-Metal Sendikası'nın üyelerine danışmaksızın MESS ile sözleşme bağlatması Bursa'da Oyak Renault, TOFAŞ, Ford Otosan ve Renault işçilerine katılan Mako ve Robert Bosch işçilerinin büyük tepkisiyle karşılaştı (Cumhuriyet, 19 Eylül 1998). Eylemler bir çırpıda, İstanbul'da Uzel, AEG, Ford Otosan, Bursa'da SKT ve Döktaş, İstanbul ve Bursa'da Delphi Packart, İstanbul ve Eskişehir'de Arçelik, Ankara'da MANAŞ ve İzmir'de BMC fabrikalarına da sıçradı (Radikal, 21 Eylül 1998; Cumhuriyet, 22 Eylül 1998). Şükran Soner, İşçinin Evreni köşesindeki Alarm başlıklı yazısında bu patlamayı basitçe bir sözleşme veya bir sendikaya tepki olarak algılamamanın yanlış olacağını vurguluyordu: "12 Eylül'ün getirdiği yasaklı sendikal düzeni, incelikleri ile bilemeyen okurlar, günümüzde işçilerin ayaklanmasının ne kadar zor, ağır bedelleri olduğunu tahmin bile edemezler. ... [İ]şçi sınıfının karakteristik davranış biçimleri, haksızlıklara uzun süre seyirci kalmak, boyun eğmektir. Yüze vurulmayan tepkiler, sessiz birikir. Sonra ... hiç beklenmedik bir zamanda, bir kıvılcımla su yüzüne çıkan bir öfkeye patlamaya dönüşür." Soner, 12 Eylül'den bu yana başlarına neler neler gelen ve kılları kıpırdamayan metal işçilerinin, ilk altı ay için yüzde 43, sonraki altı aylar için de geçmiş altı ayın enflasyon oranına endeksli bir ücret zammı ile (ki bugünkü koşullarda Türk-İş işçilerini de çok farklı bir sonuç beklemiyor) azıcık da gizli imzalanmış bir sözleşmeye nasıl olup bu denli öfke duyduklarını kavramak gerektiğini vurguluyordu. Kaldı ki, önemli kısmı geçmiş ile bağları kopuk genç işçiler olup, ayrıca sessizlikleri ve alınanla yetinmeleriyle de tanınmaktaydılar.

Bursa örneği hayli karmaşık bir davranış şekliyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Öncelikle, "işçi sınıfına elvedacı" yaklaşıma ciddi bir darbe vurmuştur. Öte yandan ise, çok ihmal edilmiş olmakla birlikte bir işçi sınıfı çalışması stratejisi çizmenin en önemli koşulu, işçi sınıfı davranışını, gerek bireysel ve gerekse topluluk düzeyinde ortaya çıkarmaktır. Farklı bir deyişle, işçinin neye benzediği, neyi, hangi anda ve niye yaptığını, yani davranış faktörlerini belirleyecek bir teorik çaba.⁴ Kimi ipuçlarını sağladığını düşündüğüm bir araştırmasında, Nelson (1994: 355) Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinde uygulanan neo-liberal istikrar politikalarına karşı protestoların şiddetiyle sendikalılık oranları arasında

³ Köse ve Öncü sınai işçi sınıfının haritasını çıkarmaya yönelik çabalarını Köse ve Öncü (2000)'de bir adım daha ileriye taşıdılar. Bu ilgilenenlerin üzerinde durması gereken bir çalışma.

⁴ Yücesan-Özdemir (2000), yalın üretim altında çalışan işçilerin anlaşılmasına yönelik önemli bir çaba ve ilgili okurun okuması şart olan bir çalışma.

güçlü bir ilişki saptandığını söylüyor. Sendikaların zayıf ve bölünmüş olduğu yerlerde ise, kendi başına gelişen grevlere sıkça rastlanmakla birlikte, etkileri büyük olmuyor (Nelson, 1994: 355-356). Yine de, sendikalılık oranı düşük de olsa da, stratejik sektörlerdeki (Şili’de bakır, Meksika’da petrol gibi) sendikaların eylemleri büyük etkilere sahip olmaktadır (Nelson, 1994: 356). Öte yandan, kalkınmakta olan ülkelerde toplam işgücünün önemli bir kısmı kamu kesiminde istihdam edilmekte ve önemli kamu hizmetlerindeki grev, işi durdurma veya yavaşlatmalar da toplumsal yaşamı aksatabilmektedir (Nelson, 1994: 357-358). Ayrıca, kimi işçi kategorilerinin (madenci, denizci gibi) greve özellikle yatkın oldukları ve bunun içine gömülü buldukları sosyal ortamla bağı bulunduğuna da biliniyor (Nelson, 1994: 361). Son olarak ise, işçiler ekonominin kısa vadeli geleceği konusunda karamsar oldukları taktirde genellikle ücretlerin azaltılmasına karşı çıkmamakla birlikte, ekonomideki sorunun ‘yapısal’, dolayısıyla kolayca ortadan kalkmayacak bir sorun olduğuna ikna olmaya başladıkça şiddetli tepkiler ortaya koyuyorlar (Nelson, 1994: 363). Türkiye’de de, kamu kesiminin istihdam içerisindeki payı 1988 itibarıyla tarım dışı istihdam içerisinde yüzde 28.7 oranına varmakta olup (özellikle kimi sektörler ile bölgelerde) görece yüksektir (Şenses, 1994: 421). 12 Eylül’ün öncelikle DİSK’i hedef alarak özel sektördeki sendikal örgütlülüğü kalıcı şekilde çökertmesiyle birlikte ise Türkiye’deki işçi sendikacılığının da öncelikle kamu kesiminde yoğunlaştığı söylenebilir. Kamu kesimi sendikacılığı, doksanlarda güçlü bir özelleştirme ve taşeronlaşma dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır (Koray, 1994: 246). Bilindiği gibi özelleştirmeye konu stratejik işkollarına genellikle Demiryol-İş, Haber-İş, Tes-İş gibi devlete bağımlı tipik Türk-İş sendikacılığı tarzını sürdüren yapılar egemendir. Bunların özelleştirme ve benzeri sorunlar ile karşılaşınca girmiş oldukları kriz, Demiryol-İş ve Tes-İş gibi örneklerde yeni kadroların önünü açabilmekle birlikte hızlı ve köklü bir dönüşüm yaşandığını söylemek hiç mümkün değildir. 1989 Bahar Eylemleri’nin de gösterdiği gibi, hızlı ve köklü bir dönüşümün koşulları birikmiş tepkilere dayalı güçlü bir eylem dalgası ve bu dalgayı dönüşüme çevirebilecek öncü kadrolardır. Dolayısıyla, büyük eylem dalgalarıyla, tepkiyi dönüşüme çevirebilecek kadroların ortaya çıkış koşulları çok önemli bir araştırma konusudur. Bir ilk yaklaşım olarak işçi sınıfının, kendiliğinden tepkileri uzun ve daha da süreceği belli bir aşırı sömürü ve baskı döneminden sonra gösterdiği söylenebilir. Öte yandan eğer neo-liberal istikrar politikalarına karşı protestoların şiddetiyle, sendikalılık oranları arasında güçlü bir ilişki olduğu doğruysa bu, özelleştirmenin usulca zayıflattığı bir kamu kesimi sendikacılığının, tüm sorunlarına rağmen, güçlü bir eylem dalgası olasılığını azaltacağı anlamına gelecektir. Bahar Eylemleri, sömürü ve baskıya karşı tepkiyi kontrol eden kamu kesimi sendikalarının, kısa bir sürede hem tepkinin hedefi ve hem de, daha önemli olarak aracına dönüşebildiğini göstermiştir.

VII SINIFI "ANLAMAK"

Yukarıda söylenenler özelleştirmeye kamu kesimi sendikalarını yaşatmak adına da karşı çıkmak gerektiği sonucunu doğuruyor. Bunun için ise, işçi sınıfı çıkar, mülkiyet, rekabet ve piyasa gibi kavramlara dayalı bireycilik karşısında kolektivist bir değer sistemini ve kamu kesimini bu değerler üzerinde yeniden yapılandırmaya yönelik bir programı savunmalıdır. İşçi sınıfının aynı zamanda ‘evrensel sınıf’ olarak insanlık çıkarlarını da savunmasını sağlayacak böylesi bir program, kamu kesiminin bugünkü haliyle yabancılaştırıcı yönlerinin eleştirisine dayanmalıdır. Bilindiği gibi 1980 öncesinin korporatizmi, yani istihdama, yüksek ücrete, kamu kesimine ve devlete dayalı bir sendikacılık anlayışını çıkış noktası almaktaydı. Bu tarz, işçi, sendikacı ve politikacı üçgeni içerisinde, işi ve ücretiyle yetinen işçinin çeşitli şeylere yabancılaşmasına yol açıyordu:

- Politika: İşçiler politikayı güvenceli istihdama ve görece yüksek ücretlere karşı oylarını verdikleri basit bir değişim gibi gördüler;
- Sendikalar: İşçilerin sendika işlerine ilgi gösterdiği yegane vesile toplu sözleşmeler ile sendika seçimleri oldu;
- Emek süreci: İşçiler işlerini sadece ve sadece ekmeğini kazanma yolu gibi gördüler. Neyi, niçin ve nasıl yaptıklarını düşünmediler.
- Genel olarak toplum: İşleriyle ilgili olmadıklarına göre onun toplum üzerindeki sonuçlarına yabancılaştilar. Oysa, işleri, üreticiler olarak işçiler ise toplum arasında bağı teşkil etmekteydi.

Dolayısıyla, kamu kesimini yeniden yapılandırma tartışması, kaçınılmaz olarak sadece mülkiyetin ve piyasanın değil, aynı zamanda sendikacılığın ve devletin eleştirisine de dönüşecektir.

İşçi sınıfının davranış şekillerini kavramak için, işçi sınıfının hem grup, hem de birey düzeyinde neye benzediğini belirlemek gerekiyor. Boratav (1995c: 102)’a göre, "... [s]ınıfsal kökenin, sosyal

hareketlilikle birlikte ele alınması ideolojik pozisyonların açıklanmasında önem kazanacaktır. ... [M]avi yakalıların yukarıya doğru sınıf değiştiren çocuklarının daha liberal pozisyonlara kaydığı önerilebilir. Genellikle daha 'sol' tavırlar sergileyen işsizlerin içinde ise, mavi yakalı babaların görel olarak daha ağır basmasına bakarak, aşağıya dönük sosyal hareketliliğin ise radikalleşme için elverişli bir ortam yarattığı düşünülebilir." Ayrıca, "[i]ktisadi liberalizm ve sosyal devlet konularında sanayi işçilerinin 'sol', ticaret ve diğer hizmetlerde çalışanların ise 'sağ' tavırlarda görel olarak önde geldiği saptanıyor. ... İşyeri büyüklüğüne göre yapılan bir dökümden, küçük (1-20 işçi çalıştıran) işyerlerinin ücretlileri iktisadi ve sosyal politikada en 'sağ' tutumu sergiliyorlar. 500 kişiyi aşan işyerlerinin ücretlilerinde ise, her iki konuda da daha 'sol' tavırlar başattır. Kadın-din temalarına gelince en 'sol' konular 21-100 ve 501+, en 'sağ' tavırlar ise 101-500 ve 1-2 işçi çalıştıran işyerlerinde gözleniyor." (Boratav, 1995c: 104) İdeolojik eğilimler işçi sınıfı içerisindeki farklı topluluklara göre değişmekle birlikte kişisel gözlemim, işçilerin kendileri, diğerleri arasında, yukarıya doğru ve rantiyeleşmeye dayalı bir hareketlenme yaşamadıkça, yani burjuvalaşmadıkça, işçilerin ideolojik eğilimlerinin etkilenebileceği ve değiştirilebileceği, kısacası katı olmadığı yönündedir. Boratav (1995c: 53), "... [k]entsel rantlara en çok mazhar olanların, (ortalamayı aşanların) sırasıyla esnaf/marjinaler, orta-büyük burjuvazi, yüksek nitelikli ücretliler ve işsizler olduğu"nu saptıyor ve "[k]entsel rantlara ulaşma beklentisinin sosyal gruplar arasında oldukça yaygın bir durum taşıması, özellikle kent emekçilerinin ideolojik ve politik tavırları açısından önemli görülmelidir" diyor. Öte yandan, reel gelirler üzerindeki baskılara rağmen, dayanıklı tüketim malları ediniminde yoksul ailelerde dahi anlamlı artışların gerçekleşmiş olması (Boratav, 1995c: 79), konsümerist eğilimin gücünü göstermektedir. İşçi sınıfının davranış şekilleri, topluluk düzeyinde ve somutta büyük bir çeşitlilik gösterdiğine göre, farklı somutluklara dönük bir araştırma çabasına girişmek gerektiği ortadadır.

Yukarıdakilere ek olarak, işçi sınıfının neye benzediği, bireysel düzeyde daha 'insani' faktörler ile belirleniyor olmalıdır. Freire (1995: 24), hem insanlaşma hem de insandışılaşmanın gerçek alternatifler olduğu halde, sadece insanlaşmanın insanın yetisi olduğunu, bu yetinin sürekli olumsuzlanmakla birlikte, bu olumsuzlamayla aynı zamanda olumlandığını da söyler: "İnsanlaşma; adaletsizlik, sömürü, baskı/ezme ve ezenlerin şiddetiyle engellenir; ezilenlerin özgürlük ve adalet özlemiyle, kaybettikleri insanlığı yeniden kazanma mücadelesiyle olumlanır." İşçilerin insanlaşmasını engelleyen önemli şiddet öğeleri arasında işsizlik başta geliyor. Boratav (1995c: 56-59), işsizliğin İstanbul nüfusu için aşırı yaygın bir olgu olduğunu, şimdi çalışmakta olan kuşağın, bir önceki kuşağa göre çok daha yaygın bir işsizlik olgusu ile karşı karşıya olduğunu söylüyor. Baskıcı ve ezici gerçeklik, insanların bilincini kaplamakla ve onları uysallaştırmakla birlikte, aynı zamanda sıkıntı verici olup, ona ezilmenin bilinci katılarak daha da sıkıntı verici kılındığında ezilenlerin özgürleşme eylemine geçmeleri sağlanır (Freire, 1995: 31-32). Yani, işçilerin durumu, onur ile korku arasındaki bölünmüşlükleri, kendisi olmak ile içindeki ezeni püskürtememek arasındaki gidiş gelişleri sıkıntı verici olup, bir arayışa yol açar. Eğer işçiler, ezilme gerçekliğini nedenleriyle birlikte kavrar, çıkışı olmayan kapalı bir dünya gibi değil de dönüştürebilecekleri kısıtlayıcı bir durum gibi idrak ederler, ayrıca bu idrak özgürleştirici eylem içinde yönlendirici güç haline gelirse gerçek bir mücadele başlar (Freire, 1995: 29). Oysa işçiler, özellikle neo-liberal ekonomi politikaları ve enformalizasyonla birlikte, kültürel bir yozlaşmaya mahkum edilerek, ezilmeyi dönüştürebilecekleri kısıtlı bir durum gibi idrak etme ve bilinçlenme olanaklarını kaybetmekte. Bu nedenle, bağımsız ve özgürleştirici bir işçi eğitimi ve kültürünü yaygınlaştırmak işçi sınıfına yönelik etkinliğin en önemli parçaları arasında sayılmalıdır.

VIIISONUÇ YERİNE

1. Kapitalizm, ısrarlı ve sarsıcı bir iktisadi krizi yaşıyor. Ne yazık ki, sermaye kriz idaresini başarabiliyor iken, sistemin kendi krizi karşıt ideoloji ve sendika benzeri kurumları daha fazla hırpalıyor.
2. Kapitalizmin ve sendikaların krizi, yeni olanaklar sunmakla birlikte, bu olanakların değerlendirilmesi sendikalara ve solun işçi sınıfıyla kurduğu ilişkiye dönük köklü bir eleştiriyle birlikte mümkündür.
3. İşçi hareketinin krizi sadece kapitalizmin yeni yönelimleriyle açıklandığı takdirde, bu nesnelci (ve ekonomist) açıklama öznelliğe hiçbir açık kapı bırakmaz. Kaldı ki, daha iyi bakıldığı takdirde sendikaların sermayenin kriz idaresini kolaylaştırıcı araçlara dönüşmüş olduğu, yani öznelliğin rolü görülecektir.
4. Bu ikinci bakışın öznelliğe araladığı kapı, işçi hareketini yabancılaşmanın etkisinden kurtaracak yapılar değerlendirilebilir. Örgütlenememe sorunu, yabancılaştırıcı sendikal oluşumların sonucudur.
5. Bu yapılar, yeni nesnel koşullara bağlı olarak, sendika dışı yeni biçimlere de sahip olmalıdır. Ortak özellikleriyse, pratiklerini, yabancılaşmayı kıracak bir tarza dayandırmalarıdır.

6. Maalesef, krizin yarattığı yeni olanakları değerlendirecek bir teorik çaba, genelde gösterilememiştir. Öte yandan olumlu yönler içeren pratik adımlar dahi yeni bir tarzı yaratamadıkça heba olacaktır.
7. Yeni bir işçi hareketi yaratma çabası, yeni politikalar (teori) ile yeni kadroları (pratiği) buluşturmayı esas almalıdır.
8. Söz konusu çaba, uluslararası bir işbirliğini zorunlu kılmakla birlikte gerçek bir uluslararası işçi hareketi yerel işçi hareketleri yeterince güçlendikçe yaratılabilecektir.
9. İşçi hareketinin bir çıkış yapması, nihai kertede politik bir yükselişe bağlı olduğuna göre, politik etkinlik ayrı bir alan olarak önceliğini korumaktadır.

NOTLAR

Araştırma Bürosu (1997), *Kamu İşçilerinin 4. Dilim Ücret Zamlarının Alkonulması Sonucundaki Reel Ücret Kayıpları*, yayımlanmamış rapor, Harb-İş, Ankara

Arslan, Hakan (1998), *Politik Ekonomi Temelli Bir İşçi Hareketi Tarihine Doğru*, Toplum ve Bilim, 77

Behrens, M. et al (2002), "Unions in Germany: Groping to regain the initiative", International Institute for Labor Studies (ILO), *Discussion Papers (DP/131/2002)*, Cenevre

Boratav, K. (1995a), "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, Sina Akşin (der.) Cem Yayınevi, İstanbul

Boratav, K. (1995b), "İktisat Tarihi (1981-1994)", *Çağdaş Türkiye 1980-1995* içinde, Sina Akşin (der.), Cem Yayınevi, İstanbul

Boratav, K. (1995c), *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, Tarih Vakfı, İstanbul

Bulutay, T. (1995), *Employment, unemployment and Wages in Turkey*, ILO, Ankara

Cizre, Ümit (1992), "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı – I", *Birikim*, 41

Freeman, A. (1999), *New paradigm or New World Order? The return of classical imperialism and the dynamics of the US boom*, www.greenwich.ac.uk/~fa03

Freire, Paulo (1995), *Ezilenlerin Pedagojisi*, Ayrıntı, İstanbul

Güzel, M.Ş. (1996), *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yayınları, İstanbul

- Heery, E. et al (2000), "The TUC's Organising Academy: an assessment", *Industrial Relations Journal*, 31:5
- Heery, E. et al (2002), "Union revitalization in the United Kingdom", *International Institute for Labor Studies (ILO), Discussion Papers (DP/133/2002)*, Cenevre
- Hobsbawm, E. (1995), *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus, Londra
- Humphrey, J. (1994), "Japanese Methods and the Changing Position of Direct Production Workers - Evidence from Brasil", *Global Japanization? - The Transnational Transformation of the Labour Process* içinde, Elger, Tony ve Smith, Chris (der.), Routledge, Londra
- Hurd, R. et al (2002), "Reviving the American labour movement: Institutions and mobilization", *International Institute for Labor Studies (ILO), Discussion Papers (DP/132/2002)*, Cenevre
- Hyman, R. (1999), "An emerging agenda for trade unions?" *International Institute for Labor Studies (ILO), Discussion Papers (DP/98/1999)*, Cenevre
- Hyman, R. (2001), "The Europeanisation –or the erosion- of industrial relations?", *Industrial Relations Journal*, 32:4
- Jacoby, Russell (1975), "The Politics of the Crisis Theory: Toward the Critique of Automatic Marxism - II", *Telos*, 23
- Kepekci, Y. (1994), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Ketenci, Ş. (1985), "İşçiler ve Çalışma Yaşamı: 1980'lerde Sınırlar ve Sorunlar", *Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler - Türkiye Ekonomisi 1980-1985* içinde, B. Kuruç v.d. (der.), Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Koonings, K. et al (1995), "The Very Long March of History", *Globalisation and Third World Trade Unions: The Challenge of Rapid Economic Change* içinde, Thomas, Henk (der.), Zed Books, Londra
- Koray, M. (1994) *Türkiye'de Sosyo-ekonomik Dönüşümler ve Sendikalara Etkileri*, TÜSES, Ankara
- Köse, Ahmet H. ve Öncü Ahmet (1998), "Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz?", *Toplum ve Bilim*, 77
- Köse, A.H. ve Öncü A. (2000), "İşgücü piyasaları ve uluslararası işbölümünde uzmanlaşmanın mekansal boyutları: 1980 sonrası dönemde Türkiye İmalat Sanayii", *Toplum ve Bilim*, 86
- Kutal, M. ve Dereli, T. (1995), "Ekonomik Kriz ve Dünyada Sendika Hareketi", *'93-'94 Petrol-İş Yıllığı*, Petrol-İş Sendikası, İstanbul
- Moody, K. (1997), *Workers in a Lean World: Unions in the International Economy*, Verso, Londra
- Nelson, J.M. (1994), "Organized Labor, Politics, and Labor Market Flexibility in Developing Countries", *Labor Markets in an Era of Adjustment - Volume 1* içinde, Horton, Susan vd. (der.), The World Bank, Washington, D. C.
- Özkaplan, N. (1997), "Sendikal Hareket ve İşgücü Piyasalarında Yeni Eğilimler", *Türk-İş '97 Yıllığı - Cilt 2 - 1990'ların Bilançosu: Değerlendirme Yazıları*, Araştırma Merkezi (der.), Türk-İş, Ankara
- Schmitthenner, H. (1999), "Refonder le syndicalisme", *Le Monde diplomatique*, Haziran
- Şenses, F. (1994), *Labour Market Response to Structural Adjustment and Institutional Pressures: The Turkish Case*, METU Studies on Development, 21(3)
- Şenses, F. (1996), *Structural Adjustment Policies and Employment in Turkey*, Middle East Technical University, Economic Research Center, Working Paper, ERC 1996-1, Ankara
- Thomas, H. (1995a), "The Erosion of Trade Unions", *Globalisation and Third World Trade Unions: The Challenge of Rapid Economic Change* içinde, Thomas, Henk (der.), Zed Books, Londra

- Thomas, H. (1995b), "Challenges Facing Trade Unions", *Globalisation and Third World Trade Unions: The Challenge of Rapid Economic Change* içinde, Thomas, Henk (der.), Zed Books, Londra
- Yücesan-Özdemir, G. (2000), "Başkaldırı, onay ya da boyun eğme?: Hegemonik fabrika rejiminde mavi yakalı işçilerin hikayesi", *Toplum ve Bilim*, (86)